

Elena Marcelionienė

PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ LITERATŪRINIO UGDYMO(SI) TURINIO IR GALIMYBIŲ KAITA ATKŪRUS LIETUVOS VALSTYBĖS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Anotacija. Nepriklausomos Lietuvos mokyklos kaita prasidėjo nuo pradinio ugdymo. Gal todėl pradinį klasių ugdymo turinį, jo įgyvendinimui tiek daug dėmesio skyrė pagrindinė švietimo reformos iniciatorė, strategė ir kūrėja daktarė Meilė Lukšienė. Ji tinkama linkme kreipė ir pirmos lietuvių kalbos integruotos programos (1992) kūrėjas, ir atidžiai skaitė bei vertino šiai programai įgyvendinti parengtus lietuvių kalbos vadovėlius (1992–1996). Straipsnyje analizuojama viena iš integralių lietuvių kalbos ugdymo turinio dalių – literatūrinis ugdymas ir jo įgyvendinimas pirmųjų integruotų vadovėlių sistemoje. Tuo tikslu atlikta lyginamoji ankstesnių ir integruotų lietuvių kalbos programų analizė, pasirinktais aspektais išanalizuotas pirmųjų integruotų vadovėlių turinys: ugdymo depolitizacija, literatūros ir kalbos ugdymo integracija, nauji kūrinių atrankos kriterijai ir jų analizės principai. Naujai literatūrinio lavinimo kryptiai pradinėse klasėse didelės reikšmės turėjo ir daktarės M. Lukšienės bei kitų švietimo pertvarkos strategų teoriniai darbai, parengti dokumentai kultūros ir švietimo politikos klausimais.

Esminiai žodžiai: švietimo reforma, kalbos ugdymo tikslai, literatūrinio ugdymo(si) turinys, vidinė integracija, literatūros ir kalbos ugdymo integracija, literatūrinė medžiaga, vadovėlio sistema.

Įvadas

Nepriklausomos Lietuvos švietimo reformos ištakas, jos vyksmą labai išsamiai ir plačiai yra išnaginėjusi Ramutė Bruzgelevičienė savo monografijoje „Lietuvos švietimo kūrimas. 1988–1997“ [2]. Teorinius švietimo pertvarkos pagrindus, kaitą, problemas aptarė vienas iš pertvarkos strategų filosofas Žybartas Jackūnas knygoje „Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988–2005)“ [6]. Lietuvos švietimo reformos iniciatorės ir kūrėjos daktarės Meilės Lukšienės teoriniai straipsniai, jos ir kartu su kitais bendraminčiais parengti švietimo pertvarkos dokumentai, pasisakymai, apmąstymai švietimo reformos teorijos ir praktikos klausimais sudėti jos knygoje „Jungtys“, kurią sudarė R. Bruzgelevičienė [16]. Atgavusios nepriklausomybę Lietuvos švietimo reforma jau sulaukė gana plačių teorinių studijų, tuo laikotarpiu parengtų dokumentų, praktinių reformos žingsnių analizės ir įvertinimo.

Tokio pobūdžio tyrinėjimai, juos publikuojantys leidiniai svarbūs ne tik Lietuvos švietimo istorijai pažinti, bet, kaip rašo R. Bruzgelevičienės knygos „Lietuvos švietimo kūrimas. 1988–1997“ pratarmėje pirmasis atkurtos Lietuvos švietimo ministras Darius Kuolys, tai „pažinti ir kritiškai įvertinti tampa svarbu projektuojant tolesnę Lietuvos politinės bendruomenės raidą“ [2, p. 6]. Švietimo pertvarkos laikotarpis ir atlikti darbai nagrinėtini ir siauresniais aspektais, pavyzdžiui, specialistams, šiandien besirūpinantiems ugdymo turinio kaita, alternatyvių vadovėlių autoriams, mokytojams būtina žinoti tos kaitos ištakas, priežastis, kas ir kaip pasikeitė vienoje ar kitoje jauno žmogaus ugdymo srityje. Šiame straipsnyje, remiantis ir minėtų autorių mintimis, nagrinėjama tik viena siaura, bet mokinio asmenybės formavimuisi labai svarbi sritis – literatūrinio ugdymo kaita reformuotoje pradinėje mokykloje.

Tyrimo tikslas – aptarti, kodėl ir kaip pasikeitė pradinį klasių mokinių literatūrinis ugdymas(is) vykstant švietimo reformai.

Tyrimo objektas – pradinį klasių lietuvių kalbos programos, švietimo strategų, pedagogikos ir psichologijos mokslininkų darbai, švietimo reformos dokumentai, mokykliniai vadovėliai.

Tyrimo metodai – analitinis aprašomasis, lyginimas, apibendrinimas.

Literatūrinio ugdymo(si) situacija atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir jo kaitos būtinybę

Paskutinis lietuvių kalbos ugdymo turinio pradinėse klasėse atnaujinimas sovietiniu laikotarpiu buvo atliktas XX a. 9-ajame dešimtmetyje: vėl reformuotos į keturmetę pradinės mokyklos programos buvo patvirtintos 1985 m. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos kolegijos 1985 m. lapkričio 13 d. nutarimas Nr. 70). Programą rengė Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Pradinio ugdymo sektoriaus darbuotojai. 1987 m. išleistas vienas iš paskutiniųjų programos leidimų, kuriuo ir bus remiamasi analizuojant lietuvių kalbos ugdymo turinį iki reformos [36]. Lietuvių kalbos programoje visų kalbos ugdymo sričių (rišliosios kalbos, pradinio skaitymo ir rašymo, skaitymo, rašymo, fonetikos, gramatikos ir rašybos) tikslai buvo išskaidyti, tarpusavyje nesusieti. Tik skyriaus „Rišlioji kalba“ paaiškinimuose akcentuota rišlios mokinio kalbos ug-

dymo būtinybė per visas lietuvių kalbos ir kitų dalykų pamokas. Skyriuje „Skaitymas“ nurodoma, kad „ypač glaudus ryšys <...> turėtų būti siejant skaitymo ir išliuosios kalbos pamokų turinį bei metodiką“ [36, p. 8]. Tačiau skyriaus „Fonetika, gramatika ir rašyba“ paaiškinimuose net neužsimenama apie skaitomų tekstų panaudojimą mokantis kalbos [36, p. 4–6, 10–11]. Tiesa, lietuvių kalbos metodininkai apie ryšius tarp atskirų kalbos ugdymo sričių ne kartą yra rašę, pavyzdžiui: žymus lietuvių kalbos metodininkas Juozas Budzinskis plačiai aptarė sakininės ir rašytinės vaiko kalbos ugdymo sąsajas [3, p. 22–25], kitas metodininkas Justinas Martynaitis akcentavo žodyninio darbo svarbą skaitymo pamokose [23, p. 65] ir kt.

Paskutiniojoje sovietinio laikotarpio programoje ryšius tarp atskirų gimtosios kalbos ugdymo sričių turėjo sustiprinti naujas skyrius „Rišioji kalba“ ir programos turinyje nurodyti atskirų temų ryšiai su įvairiomis kalbos mokymo sritimis, kitais mokomaisiais dalykais, pavyzdžiui: „Sakininės kalbos garsumas, greitis ir tonas – jos išraiškos priemonės. → Skaitymas, užklasinis skaitymas, muzika, aplinkos pažinimas“ [36, p. 19]. Ar šių ryšių buvo siekiama ugdymo procese, sunku pasakyti, bet tuometinėse mokymo priemonėse jų tikrai nebuvo: atskirus skaitymo, kalbos vadovėlius rašė skirtingi autoriai, jie siekė tik savo atstovaujamos kalbos mokymo srities tikslų. Turėjusi tapti jungiamąja grandimi išliuosios kalbos mokymo priemonė liko tik teksto sudarymo pratybų sąsiuvinis.

Daktarė Meilė Lukšienė kritiškai pasisakė apie tuometines darželio ir pradinės mokyklos programas: „Jau darželyje ir pradinėse klasėse žinios pateikiamos ne integruotos, o suskaldytos „pamokėlėmis“, atitveriant sienomis, pavyzdžiui, žodžio formą nuo jo prasmės, estetinės vertės. Juo tolyn, juo kalbos mokslas sausėja gožiamas gausybės gramatikos žinių, verčiant gramatikos gudrybių mokytis dažniausiai iš nerišlių sakinių. Darželinukai ir pradinukai pirmose klasėse mąsto globališkai, tad ir gimtąją kalbą jie turi suvokti kaip gyvą, besikeičiantį įvairialypį reiškinį, susijusį su mintimi, prasme, jausmais, menu“ [16, p. 105]. Dėl lietuvių kalbos būklės susirūpinę ir žymūs kalbininkai, rašytojai. Kalbininkas Pranas Kniūkšta 1988 m., aptardamas lietuvių kalbos būklės ir mokyklos sąsajas, rašė: „Pirmas būtinas dalykas – kalbos mokymui kuo plačiau panaudoti grožinę literatūrą, kalbos mokymą sieti su literatūros mokymu. Literatūra ir tautosaka turi pakeisti senkančias kalbos versmes, atstoti jas tiems, kas nebeturi iš ko mokytis gyvosios kalbos. Tik iš geros grožinės literatūros tegalime pajusti gyvąją kalbos dvasią, į jokiais teorijas ir taisykles netelpančią kalbos įvairovę, jos neišsemiamus lobius. Todėl ir mokykloje literatūra su tautosaka turi būti kalbos ugdymo pama-

tas“ [10, p. 174]. Tais pačiais metais poetas Marcelijus Martinaitis straipsnyje „Ko moko motina gramatika?“ skaudžiai klausia: „Kas yra, kad kalba ima prastėti vartojama? O turėtų būti atvirkščiai. <...> Kalba praranda sintaksinę plastiką, srauto, kalbinio vyksmo įspūdį, intonacijos žavesį, tuos savo negramatinius perteikimo būdus, kuriuos išugdė tarmės, folkloras, liaudies pasakotojai, savo vaiką kalbindama motina. Svetimų žodžių antplūdis rodo jos kūno ligą, jos susvetimėjimą sau, nes sutriko apykaita tarp rašto ir šnekamosios kalbos, tarp išmokimo ir vartojimo, tarp stiliaus ir funkcijos, tarp gyvenimo ir tikslo kalbėti. Pastaruoju metu mechanškai norminant kalbą, ją ištaisai gramatinant klasikinės gramatikos pavyzdžiu iš esmės vien sakinio ribose, lieka nesuvokti jos aukštesnio lygmens rišlumo ir perdavimo dėsningumai, kalbos virtimas kalba, psichologiniu srautu“ [21, p. 146].

Kitas labai ryškus sovietinio laikotarpio lietuvių kalbos programos bruožas – ideologizavimas. Teisus poetas Marcelijus Martinaitis, rašęs: „Ypač mūsų kalbai buvo pražūtingas nekalbinių poveikių režimas, kurį įvedė ideologinės tarnybos, šukuojančios kalbą pagal „vieningos tarybinės nacijos“ kūrimo principus. <...> Laikraščiai, televizijos, brežnevinių veikėjų raštų, partijos istorijos vadovėlių sukurta uniforminė paradinė kalba tapo kai kam lyg gimtoji, ją ir pradėta gerinti, „pagerintą“ cituoti, jos pavyzdžiais imta kirčiuoti ir vartoti linksnus, auklėti vaikų darželiuose ir mokyklose mokytis rašto. Vos išmokęs pasiprašyti ant puoduko, vaikas jau buvo verčiamas kalbėti maldele apie Leniną ir sakyti tuos žodžius, kurių jam kada nors prireiks tribūnose ar gauti geram darbui“ [21, p. 148]. 1987 m. Lietuvių kalbos programoje vyravo sovietinės ideologijos temos, pavyzdžiui, III klasės skaitymo tematika buvo nurodyta tokia:

Mokyklos, klasės, spaliukų gyvenimas ir veikla. Leninas ir spaliukai. Vaikų tarpusavio santykiai, santykiai su suaugusiais.

Gimtas kraštas – Tarybų Lietuva. Gimtoji kalba. LTSR himnas. Sostinė – Vilnius. Tarybų Lietuvos gamta ir žymiausios vietovės: miestai: Kaunas, Klaipėda, Druskininkai, Anykščiai; upės: Nemunas, Neris, Šešupė ir kt. Epizodai iš Lietuvos praeities; pirmasis mūsų respublikos tarybinės vyriausybės vadovas – V. Mickevičius-Kapsukas; keturi komunistai. Didžiojo Tėvynės karo epizodai; pionieriai ir komjaunuoliai – kovotojai prieš fašizmą. Įžymūs žmonės: rašytojai – A. Baranauskas, V. Krėvė, Žemaitė, P. Cvirka, S. Neris; dailininkas ir kompozitorius M. K. Čiurlionis, liaudies menininkai.

Tarybinė Tėvynė – Tarybų Sąjunga. TSRS herbas, vėliava. Sostinė – Maskva, Kremlius – įžymiausia vieta. Lenino revoliucinės kovos epizodai. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos epizodai.

Taika ir tautų draugystė. Kosmoso užkariautojai. Tarybinės šventės ir svarbiausios datos [36, p. 2].

Išanalizavus programos temas ryškėja toks santykis: sąlygiškai su Lietuva, jos kalba, istorija, gamta, žymiais žmonėmis susietos 12 temų (netgi ir čia akcentuojama „Tarybų Lietuvos gamta“), tačiau net 19 temų skirta skleisti sovietinei ideologijai vaiko sąmonėje. Reikia pasakyti, kad pastarojo tikslo įgyvendinimas ugdymo procese didžia dalimi priklausė nuo vadovėlių autorių įsitikinimų ir mokytojų sąžinės. Dauguma skaitinių vadovėlių autorių nesilaikė tokios proporcijos: sovietinei tematikai buvo atiduodama privaloma duoklė, kad vadovėlis būtų patvirtintas sovietinės cenzūros, vadinamojo *Glavlito*. Pavyzdžiui, 1987 m. išleistame II klasės vadovėlyje „Mūsų metai“ (autorės Laimutė Jakubauskienė, Elena Marcelionienė ir Laima Žukauskienė) iš 177 tekstų sovietinę ideologiją propagavo tik 14 tekstų apie spaliukus, Spalio ir Gegužės 1-osios šventę, Lenino vaikystę. (Tik vienas iš pradinių klasių vadovėlių autorių Ekspertų komisijai buvo pristatęs labai ideologizuoto skaitinių vadovėlio rankraštį, kuriame, kaip aiškino pats autorius, jis procentais apskaičiavęs, kiek pateikė kūrinių, propaguojančių komunistinį auklėjimą. Šį rankraštį ekspertai atmetė.)

Meilė Lukšienė įžvelgė pražūtingus tokio ideologizavimo padarinius vaikui. Dėl suprantamų priežasčių ji negalėjo apie tai viešai kalbėti, bet Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Pradinio ugdymo sektoriuje dažnai diskutuodavo dėl kai kurių vaikų rašytojų, jų kūrinių, kaip nevertų dėti į vadovėlius (šio straipsnio autorės liudijimas). Jau 1988 m. pabaigoje viename pranešime ji rašė: „Lig šiol mokyklos padėtis tokia: a) tik apie 25 proc. turinio siejosi su nacionaline kultūra, kitas turinys paremtas svetima kultūra; b) orientuoja į valstybę kaip nekintamą socialią vertybę, bet ta valstybė orientuota teoriškai į daugianacionalinį dvasinį gyvenimą, o praktiškai – į vienos dominuojančios kultūros gyvenimą; c) orientuoja ne į žmogų kaip nekintamą vertybę, o į jį subordinuojančią valstybę.“

Iš čia – susvetimėjimas, žmogaus izoliavimasis arba pasitenkinimas slydimu paviršiumi ir fasadiškumas, kultūros senamadiškumas, saitų su tradicija nutrūkimas, istorinio mąstymo absoliutus sunykimas, empiriškas sąmonės susiskaldymas – profesinis uždarumas [16, p. 131]. Sovietinei ideologizacijai Meilė Lukšienė priešpriešina tautinės kultūros svarbą. „Vaiškas pradeda savo pažintį su aplinka pirmiausia tėvų akimis, paskui pro savo trobos langą. Toliau jo kelias turi vesti prie plačiai atvertų į pasaulį tautos kultūros langų, bet ne prie svetimų. <...> Mes praradome daug laiko, žiūrėdami pro svetimus langus, mokydamiesi jausti svetimais jausmais“ [16, p. 122].

Pradinukų kalbos ugdymo (plačiaja prasme) kaitos pradžia

1989 m. pristatomas pirmasis *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcijos projektas*, jis paskelbiamas leidinyje „Tautinė mokykla“ [35]. Šiame leidinyje pateikiama ir iš esmės nauja pradinio ugdymo kryptis – kompleksinis mokymas, iš pradžių paaiškinant, kodėl atmetama iki tol buvusi kryptis: „Šiandieną pradžios mokykloje egzistuojančią mokymo sistemą galima palyginti su keletu takų <...> Kiekvienas mokymo dalykas turi atskirą taką, ir tie takai beveik niekur nesikerta, t. y. neturi sąlyčio taškų. Mokymo dalykus tokioje mokykloje dažniausiai sieja du ryšiai: kalendoriaus temos ir keletas bendrųjų mokėjimų – mokėjimas skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Pirmasis ryšys – formalus, be to, pagrįstas 6–10 metų vaikui mažai suvokiamu turiniu – įvairiom valstybinėm šventėm. Be abejo, kalendorinis ryšys natūralus, bet jo turinys turi būti artimas šio amžiaus vaikui, pagrįstas gamtos laikų kaita ir iš jos gelmių išaugusiais liaudies papročiais ir tradicijomis“ [8, p. 43]. Vertinant senąjį pradinio ugdymo turinį pastebima, kad jame „jaučiamas žinių perteklius. Daugelio tų žinių šiuo metu vaikui nereikia, todėl jam darosi neaiškus mokymosi tikslas. Taisyklės, neturinčios ryšio su vaiką supančiu pasauliu, jam yra abstrakcijos. <...> Vaikui aišku tai, kas konkrečiu, gyva, logiška. Tai žadina jo vaizduotę, jausmus. Jausdamas jis pažįsta, pažindamas – jaučia. Šiandienėje mokykloje labiausiai nuskriaustas vaiko jausmų pasaulis. Suteikus prioritetą žinioms, bendražmogiškųjų vertybių, jausmų ugdymas vaiko sieloje tapo antraeiliu, atsitiktiniu dalyku [8, p. 43–44]. Suskaidytai pradinio ugdymo sistemai priešpriešinama prieškarinio Lietuvos pedagogų patirtis: išleidžiama prof. Magdalenos Karčiauskienės sudaryta knyga „Pradinio mokymo patirtis Lietuvoje 1918–1940“ [30]. Šioje knygoje skelbiama prieškarinio pedagogo M. Mačernio studija „Aplinkos ir tėvynės pažinimas“, kurioje atskleidžiama kompleksinio mokymo esmė, parodoma, kaip planuoti ugdymo procesą remiantis aplinkos pažinimu, kaip integruojančią ugdymo ašimi.

Kompleksinio mokymo idėja buvo materializuojama 1990 m. *Pradžios mokyklos programų projektuose* [32]. Iki tol buvusį skirstymą į rišliąją kalbą, pradinį skaitymą ir rašymą (tik I klasėje), skaitymą, rašymą, fonetiką, gramatiką, rašybą [36, p. 4] *Lietuvių kalbos programos projekte* pakeitė turinio skirstymas pagal vaiko kalbinės veiklos sritis: sakytinė kalba, rašytinė kalba, gramatika ir rašybą. Šiame programos projekte buvo akcentuojamas mokymo proceso kompleksškumas. Be to, nors dar neįvardyta, tačiau jau aiški literatūrinio ir kalbinio ugdymosi integruojamoji kryptis: „Lietuvių kalbos mokymui keliamas pagrindinis tikslas – re-

miantis autentiškais liaudies kalbos šaltiniais, geriausiaisiais klasikų kūriniais, pavyzdžiu mokymo priemonių ir mokytojų kalba, visapusiškai ugdyti vaiko kalbą, kad ji tarnautų pilnutinės jo asmenybės plėtrai, sudarytų prielaidas visų dalykų mokymuisi“ [32, p. 16].

Kuriant atkurtos nepriklausomos Lietuvos švietimo teorinius pagrindus, švietimo strategai ypač akcentavo ugdymo turinio integraciją, ugdymo diferencijavimą ir individualizavimą bei praktinę, veiklos, kryptį. Ugdymo integraciją jie pagrindė įvairiais argumentais: holistinės asmenybės ir jos raidos samprata, pažinimas prasideda nuo visumos, o tik po to pereina prie atskirų jos dalių, integracija gali sumažinti mokymosi krūvį, nes padeda išvengti pasikartojimo, o svarbiausia – „integruotas mokymas gali daug padėti ugdant visapusiškai išsilavinusią, integralią, harmoningą asmenybę“ [5, p. 11]. Integraciją ypač akcentavo dr. Meilė Lukšienė: „Visuminis mąstymas, atsirėmęs į tvirtus tikrovės pagrindus – tai vienas iš būdų ir pačiai asmenybei išlikti nesusiskaidžiusiai, įmanomai vientisai, nepasimesti begalinėje pasaulio raizgalynėje. To siekia akcentuojamas naujoje mokykloje įvairiais lygiais mokymo bei auklėjimo turinio integravimas“ [15, p. 41].

Ugdymo filosofijoje atsigręžta į žmogaus individualumą: „Žmogaus individualumas grindžiamas prielaida, kad žmogus yra heterogeninė būtybė ir prigimtimi (individualiais fiziologiniais ypatumais), ir socialine raida (interesų, nuostatų, reikšmingų vertybių, gyvenimo būdo individualumas). <...> Žmogaus individualybės parametras reikalauja sudaryti tokias ugdymo sąlygas, kad visuomenėje būtų labai skirtingų narių. Socialinė psichologija daro išvadą, kad patvarios tik tos bendruomenės, kurios vienija skirtingus individus. Tokiose bendruomenėse socialiniai vaidmenys pasiskirsto natūraliai, jų nariai vienas kitą papildo, kiekvienam reikalinga kito asmens veikla ir jos rezultatai“ [1, p. 89, 91]. Žibartas Jackūnas rašo: „Lietuvos švietimo pertvarkos dokumentai, atitinkantys europinę tradiciją, svarbiausiu ugdymo tikslu laiko asmens prigimtinių galių puoselėjimo tikslą kaip esminį humanistinės pedagogikos principą“ [6, p. 169]. Vaiko individualumo nuostata pagrįsta ir viena iš ugdymo turinio atnaujinimo kryptų: „Labiau individualizuoti ugdymą, atsižvelgiant į skirtingus mokinių poreikius“ [33, p. 5]. Diferencijavimo ir individualizavimo kryptimi turėjo būti pertvarkomas ir vaiko kalbos ugdymas. Be to, remdamiesi vaiko amžiaus tarpsnių psichologijos nuostatomis švietimo strategai akcentavo, kad pradinėje mokykloje turi būti mokoma „per patyrimą, veiklą, tiesioginį išgyvenimą, vengiama verbalizmo“ [14, p. 337].

Pradžios mokyklos programų projektai buvo svarstomi, tobulinami, ypač daug dėmesio jiems sky-

rė Meilė Lukšienė (šio straipsnio autorės liudijimas). 1992 m. išleistos pirmosios Lietuvos reformuojamos švietimo sistemos Pradinės mokyklos programos [31]. Šių programų pratarmėje keliama mokymo dalykų integravimo arba mokymo sistemos elementų suderinimo problema, aptariamose galimos integravimo ašys.

Galutinai literatūros ir kalbos ugdymo integracijos idėją įtvirtino poetas Marcelijus Martinaitis „Vieningojoje kalbos ugdymo programoje“ [22, p. 20–25]. Jis suformulavo esmines šios integracijos nuostatas, iš kurių mums ypač svarbi ši: „Literatūros suvokimas ugdo tam tikrą rašto ir sakomosios kalbos sampratą, tampa vienu svarbiausių jos šaltinių“ [22, p. 22]. Programos autorius atskleidė ir integruoto literatūros ir kalbos ugdymo idėjos priežastį: „Turėdami mintyse lietuvių kalbos būklę pastaraisiais dešimtmečiais, jos socialines bei istorines sąlygas, taip pat tautinės mokyklos uždavinius, galime sakyti, kad dabar **literatūra yra kalbos mokytoja ir motina**“ [22, 21].

Esminis lietuvių kalbos programos bruožas – integracija: keliama bendri kalbos mokymo (plačiaja prasme) uždaviniai, kuriuose persipina ir kalbos sandaros pažinimo, ir skaitymo technikos, ir literatūros supratimo, ir rašymo bei kūrybiškumo ugdymo siekliai. Palyginkime paskutinėje sovietinio laikotarpio ir pirmojoje reformuojamos mokyklos programose pateiktus skaitymo mokymo uždavinius:

1987 m. programa	1992 m. programa
<p><i>Skaitymo mokymo uždaviniai:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – išmokyti mokinius taisyklingai, pakankamai greitai, sąmoningai ir raiškiai skaityti; – mokyti suprasti skaitomo teksto turinį, skirti grožinės literatūros kūrinius nuo informacinių tekstų ir mokyti juos skirtingai suvokti; formuoti darbo su tekstu mokėjimus; – ugdyti meninį suvokimą ir skonį, vaizduotę, estetinius, dorovinius, patriotinius ir internacionalinius jausmus, formuoti materialistinį požiūrį į tikrovę ir meno reiškinius; supažindinti su kai kuriais žymiausiais lietuvių tautosakos, ikitarybinės ir tarybinės grožinės literatūros, TSRS tautų ir užsienio vaikų literatūros kūriniais ir jų ištraukomis; – ugdyti poreikį skaityti, šviestis (lankyti teatrą, kiną, žiūrėti televizijos laidas); mokyti savišvietos pagrindų [36, p. 8]. 	<p><i>Kalbos mokymo uždaviniai (skaitymas integruotas į visą kalbos mokymą):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – išmokyti pakankamos skaitymo ir rašymo technikos, taisyklingo rašymo; mokiniui turi būti prieinami rašytiniai šaltiniai ir galimybė reikšti mintis bei jausmus rašytine kalba; – supažindinti mokinių su tautosakos lobiais, poezija ir kita grožine literatūra, atskleisti kalbos meninės raiškos galimybes, atnaujinti individualius kiekvieno mokinio kūrybinius gabumus ir pažadinti jo norą kurti; – atverti mokiniui rašytinės kultūros lobius, siekti, kad knyga taptų jo dvasinio gyvenimo poreikiu; ugdyti skaitytoją; mokyti suvokti masinės informacijos priemones (laikraščiai, žurnalai, radijas, televizija, kinas, video ir kt.) pasaulį ir siekti, kad pirmenybę vaikas teiktų knygai; – siekti, kad mokinyt kuo geriau gebėtų suvokti girdimą ar skaitomą tekstą ir ugdytų savas raiškos galimybes [31, p. 36].

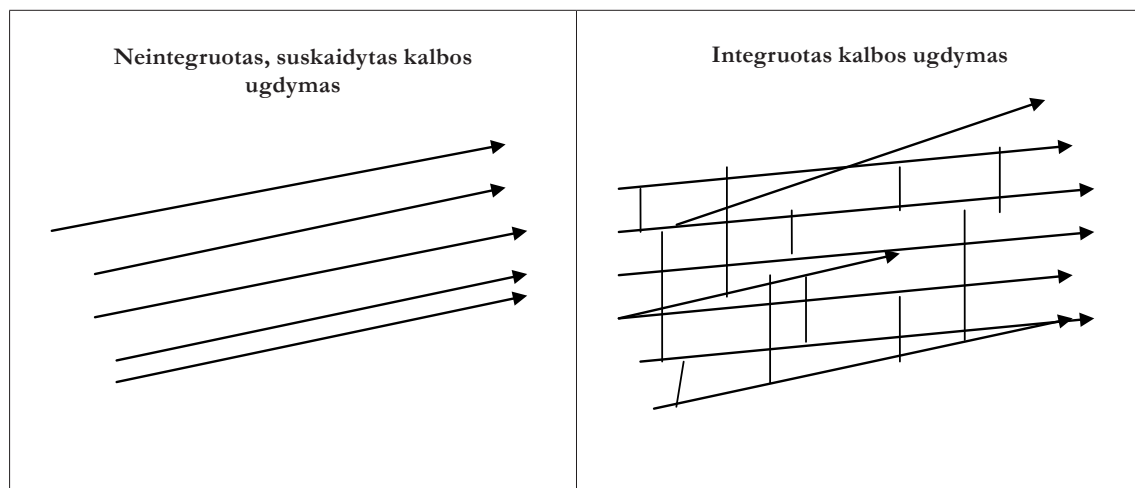

Juo daugiau tikslų ryšių, sankirtų, tuo tie tikslai stipresni, nes jie vienas kitą papildo, paaiškina, nurodo būdus, kaip jų siekti. Tie ryšiai konkretinami ugdymo procese (1 pav.).

Lyginant skaitymo mokymo tikslus, išryškėja esminiai sovietinio laikotarpio ir pirmosios programos atkūrus Lietuvos nepriklausomybę skirtumai. 1987 m. programoje keliamiems skaitymo mokymo uždaviniams pirmiausia būdingi griežčiau apibrėžti skaitymo technikos reikalavimai (kurį laiką net buvo reikalaujama matuoti mokinių skaitymo tempą), dėmesys skaitomo teksto turiniui, jo atgaminimui ir ypač akcentuojami ideologiniai tikslai: „ugdyti <...> patriotinius ir internacionalinius jausmus, formuoti materialistinį požiūrį į tikrovės ir meno reiškinius“ [36, p. 8]. Literatūros pažinimo požiūriu keliami fragmentiški tikslai: „Supažindinti su kai kuriais žymiausiais lietuvių tautosakos, ikitarybinės ir tarybinės grožinės literatūros, TSRS tautų ir užsienio vaikų literatūros kūrinių ir jų ištraukomis“ [ten pat]. 1992 m. programoje griežčiau, tiksliau neapibrėžiami skaitymo technikos reikalavimai („išmokyti pakankamos skaitymo technikos...“), nes programa orientuota į vaiką, t. y. skaitymo technika labai glaudžiai susijusi su individualiais vaiko gebėjimais. Skaitymo uždaviniai šioje programoje orientuoti į visapusišką asmenybės ugdymą, visybišką pasaulio, savos kultūros supratimą, todėl jie kur kas platesni. Visų pirma siekiama supažindinti mokinį su tautosakos lobiais, poezija ir kita grožine literatūra, atskleisti kalbos meninės raiškos galimybes, atverti mokiniui rašytinės kultūros lobius. Antra, skaitymą susieti su kiekvieno mokinio kūrybiškumo ugdymu: „atrasti individualius kiekvieno mokinio kūrybinius gabumus ir pažadinti jo norą kurti“ [31, p. 36].

Tačiau ryškiausias poslinkis 1992 m. programoje įvyko temų atrankos srityje: visiškai atsisakyta sovietinės ideologijos temų. Tai suprantama, nes viena iš mokyklos pertvarkos krypčių buvo „ugdymo turinio deideologizacija, depolitizacija ir demilitarizacija“ [6, p. 17]. Pirmojoje reformuotos mokyklos programoje buvo visiškai neregamentuojama literatūros temos, autoriai. Manoma, kad toks reglamentavimas susilpnins kaitos, nuolatinio atsinaujinimo nuostatas. Be to, temų, autorių nurodymas užkirstų kelią alternatyvių mokymo priemonių kūrimui: vyrautų tie patys kūrinių autoriai, tos pačios temos, neliktų pasirinkimo galimybių. Antra vertus, tokia vadovėlių autorių, mokytojų pasirinkimo laisvė reikalavo didžiulės atsakomybės, literatūros išmanymo, estetinės nuovokos. Tai suprato Meilė Lukšienė: jau 1997 m. rašant *Bendrąsias programas* ji pasiūlė į jas įtraukti nors keletą žymiausių vaikų literatūros autorių pavardžių, kad ir vadovėlių autoriai, ir pedagogai suprastų, kad pradinukams turi būti siūloma tik aukšto meninio lygio lektūra. [13, p. 127].

Kūrinio analizės aspektu senųjų ir naujųjų programų skirtumai iš pirmo žvilgsnio nebuvo ryškūs, tačiau jų tikrai buvo, ypač jie išryškėjo pagal vienas ir kitas programas parašytuose vadovėliuose. Senojoje programoje daugiau akcentuotas kūrinio turinio supratimas, jo atgaminimas (įvykių nuoseklumas, pagrindinių ir antraeilių veikėjų supratimas, apibūdinimas, jų poelgių vertinimas, temos, pagrindinės minties nusakymas, teksto planavimas, atpasakojimas ir kt.), naujojoje programoje pirmiausia orientuojamasi į mokinio emocijų, jausmų, mąstymo, kūrybiškumo, saviraiškos ugdymą. Atitinkami skirtumai matyti ir vadovėlių literatūrinėje medžiagoje, metodinėse užduotyse.

1 pav. Neintegruoto ir integruoto kalbos ugdymo tikslai

2 pav. pavaizduoti svarbiausi literatūrinio ugdymo(si) turinio kaitos bruožai.

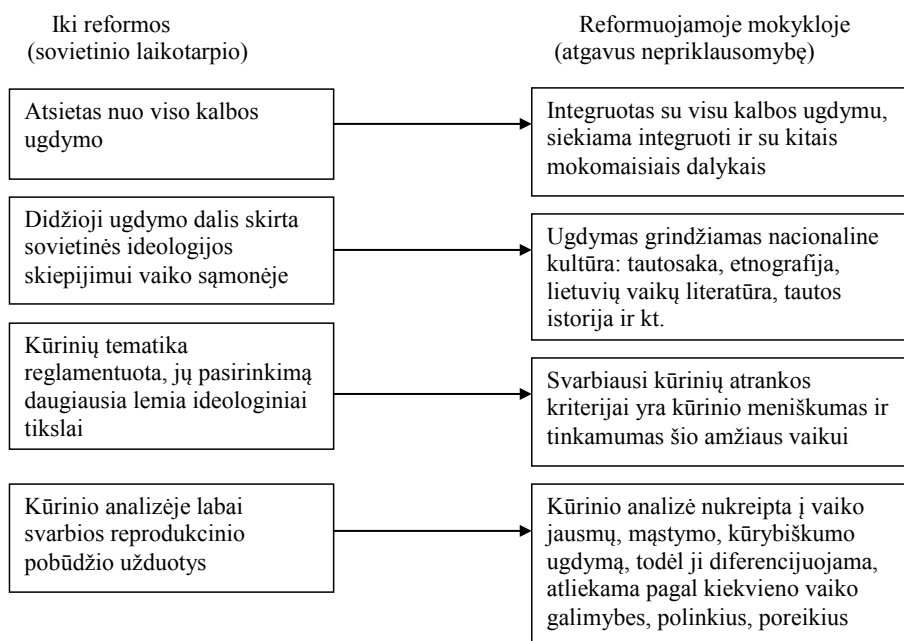
Taigi reformuotoje pradinėje mokykloje išryškėjo nauja literatūrinio ugdymo kryptis, kurios esmę sudarė: a) literatūros ir kalbos ugdymo integracija, b) tautosakos, etnografijos, nacionalinės literatūros, kaip nacionalinės kultūros dalies, prioritetas, c) ženkliai padidėjęs reikalavimas atrenkamų kūrinių meniškumui, d) akcentuojamas vaiko jausmų, mąstymo, kūrybiškumo diferencijuotas ugdymas. Visiems šiems bruožams atsirasti ir įsitvirtinti didelės reikšmės turėjo Meilės Lukšienės darbai ir veikla, o naujoji literatūrinio ugdymosi kryptis atgavus nepriklausomybę buvo įgyvendinta pirmuosiuose vadovėliuose „Šaltinėlis“ ir „Šaltinis“ (autorės Elena Marcelionienė ir Vida Plentaitė). Toliau ir kalbėsime apie mokinių literatūrinio ugdymo(si) kaitos galimybes, kurios atsirado įgyvendinus naują literatūrinio ugdymo kryptį minėtuose mokymo priemonių komplektuose.

Literatūrinio ugdymo(si) kaitos galimybių atsiradimas

Literatūros ir kalbos ugdymo integracija. Tai viena iš vidinės integracijos ašių. Problemos supratimui labai svarbu paaiškinti, kaip mes suprantame vidinę integraciją, kad, atsisakius akademine gramatika

pagrįsto kalbos mokymo kurso ir atskirų skaitymo, rišliosios kalbos pamokų, naujoji kalbos ugdymo sistema iš pirmo žvilgsnio nepasirodytų paprasčiausiu, atsitiktiniu kalbos ir literatūros žinių kratinium, kad kūrybiškumo ugdymas netaptų beprasmiu žaidimu. Dar praėjusiame amžiuje vienas žymiausių mūsų pedagogikos mokslininkų Jonas Laužikas rašė: „kūrybinio gyvenimiškumo principas paneigia bet kokias apriorines normas, <...> atmėta bet kokias iš anksto nustatytas švietimo elastingumą varžančias apsprandas, bet kartu kelia beprincipinio palaidumo, neapibrėžiamo įvairumo ir susiskaldymo pavojų. Šiame pavojuje iš tikrųjų neretai atsiduria įvairios bandomosios mokyklos, kurios, besiremiamos laisvės ir gyvenimiškumo šūkiu, nepajėgia surasti tvirtesnės švietimo atsparos, nes gyvenimas yra toks dinamiškas vyksmas, kurio prieštaravimų pilnybėje ne visada pavyksta išvengti gilesnius vienybės pagrindus“ [12, 374]. Ši J. Laužiko mintis apie visą švietimą šiaudien labai svarbi kaip teorinė nuostata, taikytina ir konkrečioms vaiko ugdymo sritims, būtent – kalbos ugdymui plačiąja prasme: sudarant integruotą kalbos ugdymo sistemą būtina numatyti tam tikrus atsparos taškus, vienijančias ir rišančias gijas, kurios susietų visą kalbos ugdymo turinį į darnią visumą. Žinoma, vidinė kalbos ugdymo integracija yra antrinis, siauresnio ugdymo lauko bruožas, įkomponuotas į visą

LITERATŪRINIO UGDYMO(SI) TURINYS

2 pav. Svarbiausi literatūrinio ugdymo(si) turinio kaitos bruožai

vaiko asmenybės ugdymą, ir remiasi bendruoju integralumo principu, kuris, kaip rašė J. Laužikas, „verčia išvėlgti esminius žmogaus prigimties, vaiko vystymosi ir kultūrinio būvio bei paskirties pagrindus, pagal kuriuos būtų vieningai ir planingai vykdomas švietimo veiksmas“ [ten pat]. Paminėsime ir lingvistinę integracijos aspektą. Vidinė integracija paremtame kalbos ugdyme svarbiausias vaidmuo tenka tekstui. Tekstas, pasak rusų mokslininkės Ninos Bolotnovos, sujungia savyje kalbos sistemą ir tos kalbos vartojimą, todėl tekstą, be literatūrinio ir kitų aspektų, verta analizuoti ir kalbiniu aspektu [37, p. 109]. Taigi tekstas susieja literatūrą ir gramatiką: tekstas yra gyvos kalbos pavyzdys, kuriame vartojami visi kalbos vienetai, įvairiausios jų formos, kuriame pilniausiai atsiskleidžia sakinio, žodžio, garso prasmė ir reikšmė. Analizuodamas tekstus vaikas susipažįsta su gimtosios kalbos sandara, tarsi ją pats atranda ir ugdo kalbą: mokosi rišliai reikšti mintis, sudaryti sakinius, pasirinkti tinkamus žodžius, juos derinti, rašyti ir t. t. Skaitydamas tekstą, ypač grožinį, ar jo klausydamas mokinys susiduria su prasmingu, jam įdomiu turiniu, kuris verčia jį mąstyti, jausti. Įdomus tekstas motyvuoja vaiką įsigilinti į sakinį, žodį, išgirsti garsų sąsambius, kitaip sakant, kalbos mokymasis tampa patrauklus ir prasmingas. Kaip nurodo N. Bolotnova, meninio teksto skaitymas, be svarbiausios estetinės funkcijos, atlieka dar ir kitą – kalbos mokymosi motyvacijos, žadinimo domėtis gimtąja kalba funkciją [37, p. 127].

Vidinė kalbos ugdymo integracija įvairiais aspektais jau aptarta ne viename moksliniame darbe, metodiniame straipsnyje [4; 9; 24, p. 25]. „Šaltinio“ autorės I–IV klasės mokytojams skirtose metodinėse knygos atskleidžia pedagogui, kaip praktiškai susieti literatūros ir kalbos ugdymą pradinėse klasėse [17; 18; 19; 20; 26; 27; 28; 29]. Šiame straipsnyje tik trumpai apžvelgsime literatūros ir kalbos ugdymo integracijos įgyvendinimo esmę. Vadovėlių kompleksuose reikėjo sukurti logišką, aiškią sistemą, sudarytą iš dviejų lygiaverčių plotmių: pirma, numatyti savotišką literatūrinio ugdymo karkasą, kuris apimtų visų programoje numatytų skaitymo gebėjimų, literatūros bei kultūros pradmenų pažinimą, ir antra, sukurti kalbos ugdymo gaires, kurios laiduotų ne pabiras, o pagrįstas vaiko amžiaus tarpsnio psichologija ir kalbos mokslo dėsniais žinias bei gebėjimus. Šios plotmės yra susietos viena su kita begale sąlyčio taškų. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad literatūrinio ugdymo karkasas tarsi yra pagrindinis, o kalbos – antrinis, įkomponuotas į pirmąjį. Bet iš tiesų literatūros temų pasirinkimą lemia ne tik vaiko gyvenimo problemų aktualumas, jo literatūriniai interesai, bet

ir kalbos dalykų mokymosi tikslai. Pavyzdžiui, planuodami supažindinimą su pasakojimu, kaip teksto tipu, o per jį ir su veiksmožodžiu, mokymu jį vartoti, atitinkamai pasirinkome ir literatūrinio ugdymo problemą – meninio ir dalykinio pasakojimo supratimą ir kūrimą. Aprašymo, o kartu daiktavardžio ir būdvardžio mokymą glaudžiai siejome su meninio ir dalykinio aprašymo supratimu ir kūrimu. Supažindinimui su kalbos garsais tikslingai parinkome kūrinius, kuriuose svarbūs garsų sąsambiai, pavyzdžiui, poezijos tekstai – juos skaitant mokomasi įsiklausyti ir išgirsti.

Taigi integravus literatūrinį ir kalbinį ugdymą, literatūros pažinimas įgavo daug naujų atspalvių: vaikas, analizuodamas aptarto kūrinio kalbą, susipažįsta su kalbine jo raiška, rašytojo kalbos savitumu, netgi istoriniais kalbos ypatumais ir kt. Mokinys supranta meninės (ir dalykinės) kalbos reikšmę.

Literatūrinio ugdymo pamatas – tautosaka ir nacionalinė vaikų literatūra. Kūrinių atrankos kriterijai. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir išsivadavus iš sąjunginio diktato švietimo srityje, lietuvių kalbos programų sudarytojų, vadovėlių autorių atsigręžta į tautosaką ir lietuvių literatūrą, kaip jaunosios kartos literatūrinio ugdymo pamatą. Tačiau Meilė Lukšienė perspėjo: „<...> kultūros proceso pagrindą sudaro tradicijos – branduolio išlaikymas ir kartu nuolatinė jo kaita – praradimai ir papildymas. Beveik kiekviena karta kažką praranda iš tradicijos, bet ir prideda, papildo. Švietimo sistemos uždavinys – ieškoti būdų tinkamai sureguliuoti augančioje kartoje kultūrinio pastovumo ir kaitos procesą. Jaunoji karta yra būtent tas pagrindinis veiksnys, kuris subrendęs sugebės ar nesugebės išlaikyti kaip paveldą kitai kartai tautos kultūros branduolį ir kartu jį modeliuoti pagal besikeičiančio laiko poreikius. Santykiai su kitomis kultūromis ypač šiuo metu yra platūs, gilūs ir būtinai. <...> Pavojaingas etnocentrizmas, lygiai kaip ir kosmopolitizmas [15, p. 34]. Ši M. Lukšienės mintis, aprėpianti visą tautos kultūros vyksmą filosofinėje plotmėje, svarbi ir konkrečioje vaiko ugdymo srityje – literatūriniame lavinime. Negalima teigti, kad sovietinio laikotarpio vadovėliuose nebuvo lietuvių tautosakos, vaikų literatūros tekstų. Tačiau naujosiose lietuvių kalbos programose, kaip jau minėjome, buvo iškelti ne fragmentiški, o daug platesni literatūrinio ugdymo tikslai. Vadovėlių autoriai juos suprato kaip tam tikros sistemos, suvokiamos jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, perteikimą. Todėl, pradedant nuo I klasės, vaikai pirmiausia klausėsi, žaidė, paskui skaitė, analizavo vaikų tautosaką: gamtos garsų pamėgdžiojimus, žaidinimus, žaidimus, kėlavimus, greitakalbes, skaičiuotes, erzinimus, mįsles,

patarles, dainas, sakmes, pasakas, padavimus ir kt. I–II klasėje tautosakos perėmimas buvo daugiau intuityvus, vyko tautosaką „žaidžiant“, vaikai išgirdo svarbiausias sąvokas „mįslė“, „greitakalbė“, „skaičiuotė“ ir kt. III–IV klasėje mokiniai elementariai supažindinti su įvairių žanrų atsiradimu, pasakininkais, svarbiausiais įvairių žanrų bruožais, plačiau nagrinėjamos stebuklų pasakų ypatybės. Lygintos lietuvių ir kitų tautų bei autorinės pasakos. IV klasėje visas tautosakos kursas apibendrintas. Nepriklausomybės pradžioje labai intensyviai pradėti leisti įvairūs tautosakos rinkiniai, tarp jų buvo nemažai komercinio pobūdžio, prastai sudarytų, sukompiliuotų, prastos kalbos rinkinių. Vadovėlių autoriams teko labai atidžiai atrinkti kūrinius.

Atrenkant į vadovėlį lietuvių (ir kitų tautų) autorių kūrybą susiduriama su dviem problemomis: kūrinio tinkamumas šio amžiaus tarpsnio vaikui ir kūrinio meniškumas. Be to, literatūros tekstą naudojant ir kaip kalbos ugdymo priemonę, kyla būtinybė atrinkti tik taisyklingos, gyvos, vaizdingos kalbos kūrinius ar jų ištraukas. Čia turi dominuoti originalūs tekstai, vertimai tinka labai retai. Būtinybę siūlyti skaityti pradinukams tik aukšto meninio lygio kūrinius visada akcentavo Meilė Lukšienė. (Ekspertų komisijoje svarstant lietuvių kalbos vadovėlius I–IV klasei, Doktorė daug pastabų pasakydavo dėl pateikiamų kūrinių meninio lygio.) Įgyvendinant naują literatūrinio ugdymo kryptį „Šaltinėlio“ ir „Šaltinio“ vadovėliuose buvo siekiama pateikti vaikams kuo platesnę lietuvių vaikų literatūros panoramą: pradėti pažindinti su lietuvių literatūros klasikais, su prieškarinio lietuvių rašytojais, pasitraukusiais į Vakarus, su literatūros specialistų laikomais geriausiais šiuolaikiniais rašytojais. I–III klasėje ir dalyje IV klasės kurso autoriai kūrinių buvo atrenkami pagal vadovėlių autorių sudarytą literatūrinio ir kalbinio ugdymosi problematiką, IV klasės pabaigoje apibendrinta visa iki tol skaityta lietuvių literatūra: klasika (M. Mažvydas, K. Donelaitis, Valančius, A. Baranauskas, Žemaitė, Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas, P. Cvirka, S. Nėris ir kt.), tarpukario ir išėivijos vaikų rašytojai, naujausios kartos atstovai. Taip pat pateikiant ryškiausius autorius apibendrinta lietuvių vaikų proza, poezija ir drama.

Nauji kūrinio analizės bruožai. Diferencijavimas ir individualizavimas. Naujuosiuose vadovėliuose jau nuo I klasės pradėta skirti grožinio ir negrožinio kūrinio pateikimą ir analizę, nes „santykis tarp žmogaus ir meno kūrinio yra kitoks negu tarp žmogaus ir ne meno kūrinio. Šio santykio specifika išreiškiama žodžiu „estetinis“. Taip mes apibūdiname subjektyvų žmogaus ir meno kūrinio aspektą. Sakydami „es-

tetinis“, visų pirma turime galvoje žmogaus jausmus ir išgyvenimus, patiriamus meno kūrinio akivaizdoje. Estetiniai jausmai ir išgyvenimai gali būti be galo įvairūs, nelygu, kas juos išgyvena ir koks meno kūrinys yra išgyvenamas. Tai gali būti susižavėjimas, tyli kontempliacija, džiaugsmas, dvasios pakilimas, liūdesys, gailestis“ [34, p. 9–10]. Jau I ir II klasėje pradinukai praktiniame lygyje intuityviai susipažįsta su grožinių ir negrožinių kūrinių skaitymu, prozos, poezijos, dramos žanrais (be šių terminų). III–IV klasėje pradeda formuotis sąmoningą meno kūrinio ir dalykinio teksto suvokimą, mokosi juos skirtingai analizuoti. Kadangi meno kūrinių kiekvienas žmogus, kaip jau teigėme, suvokia individualiai, literatūros ugdymo metodikoje atsirado individualizavimo ir diferencijavimo momentai. Apie mokinių saviraiškos, individualumo ugdymą ir ugdymąsi, galimybę diferencijuoti darbą pamokoje rašė dar tarpukario (1918–1940 m.) Lietuvos pedagogai Jonas Laužikas, Juozas Budzinskis, Antanas Busilas ir kt. Jonas Laužikas aiškiai išskyrė diferencijavimo ir individualizavimo sąvokas: „Mokymo individualizavimu būtų tiksliau vadinti tokius atvejus, kai mokiniams duodamos individualios užduotys. Skirstant mokinius į grupes ir mokymą organizuojant grupėmis, vykdomas diferencijuotas mokymas“ [11, p. 470]. Šiuolaikiniame pedagogikos moksle ugdymo diferencijavimo sąvoka praplečiama: „Ugdymo turinio diferencijavimas yra modifikavimo arba adaptavimo procesas pagal skirtingus klasės moksleivių gebėjimus. Adaptuoti arba diferencijuoti ugdymo turinį mokytojai gali keisdami: turinį, mokymo ir mokymosi (kartais vadinamo procesu) bei vertinimo (kartais vadinamo produktu) metodus. Tai gali reikšti, pavyzdžiui, klasės padalijimą į keturias grupes pagal gebėjimus arba suskirstymą į mišrių gebėjimų grupes, kuriose daugiau mokantys moksleiviai padeda mažiau mokantiems“ [7, p. 16]. Mokymo individualizavimas grindžiamas psichologiniu mokinio pažinimu ir nuostata, kad kiekvienas ugdytinis yra individualus. Levas Vygotskis pabrėžė, kad psichologijoje „žmogus apskritai“ egzistuoja tik kaip abstrakcija. Tikrovėje egzistuoja tik konkretus žmogus, konkretaus žmogaus fizinė sandara ir konkretaus žmogaus psichologija. „Dėmesys šioms konkretaus žmogaus konkrečioms ypatybėms, savaime suprantama, turi tapti mokytojo ir psichologo darbo būtinybe“ [38, p. 346]. Literatūrinio ugdymo diferencijavimas ir individualizavimas visiškai buvo įtvirtintas vėlesniuose *Bendrujų programų* (2008) ir „Šaltinėlio“, „Šaltinio“ bei „Naujojo šaltinio“ leidimuose. Programoje ugdymo diferencijavimas įtvirtintas pasiekimų lygiuose: aprašomi trijų pasiekimų lygių – pagrindinio, patenkinamo ir aukš-

tesniojo – požymiai, kurie padės mokytojui įvertinti kiekvieno mokinio pasiekimus: jo vertybinių nuostatų formavimąsi, individualias pastangas, kiek vaikas jau yra pasiekęs, daromą pažangą [33, p. 105]. Programos nuostatose akcentuojama, kad „rodomas dėmesys ir pagarba kiekvienam vaikui, klaidos traktuojamos kaip natūralus reiškinys, mokinių tarpusavio santykiai kuriami remiantis tarpusavio pasitikėjimu, atsakomybe, pagarba kito nuomonei bei interesams“ [33, p. 13]. Šios nuostatos susišaukia su dar švietimo reformos pradžioje išsakytomis mintimis „Tautinės mokyklos“ koncepcijoje, kurios pagrindinė autorė, kaip žinome, buvo M. Lukšienė: „Vaikas, augantis žmogus, nėra tik auklėjimo ir mokymo objektas, jis visą laiką yra ir subjektas, kuris gyvena ir elgiasi pagal savo prigimtį. Jam turi būti sudaryta natūrali, sveika, be baimės, šviesi aplinka, kurioje nebūtų pažeidžiama jo biologinė bei psichologinė prigimtis“ [35, p. 10].

Vadovėlių „Šaltinėlis“ ir „Naujasis šaltinis“ komplektuose sudarytos sąlygos mokymui diferencijuoti ir individualizuoti. Vadovėliuose, pratybų sąsiuvinuose pateikta mokymo medžiaga diferencijuojama dviem būdais. Pirmas: kiekvienos temos branduolį sudaro tekstas, skirtas visiems lygiams, ir papildomas tekstas aukštesniajam lygiui. Tačiau tik patenkinamą lygį gebantys pasiekti mokiniai gali skaityti dalį teksto, atlikti ne visas užduotis ir pan. Minėtuose vadovėliuose sąmoningai nepateikiama ypač lengvų (netgi primityvių) tekstų, lengvesnės užduotys sąmoningai nežymimos, kad silpnesnieji mokiniai nebūtų akivaizdžiai išskiriami, kad nepriprastų atlikinėti tik pačias lengviausias užduotis, o siektų daugiau. Kaip ir integravimas, taip ir lietuvių kalbos ugdymo diferencijavimas ir individualizavimas aptariami vadovėlių komplektų mokytojų knygose [17; 18; 27].

Išvados

1. Lietuvių kalbos mokymas I–IV klasėse sovietiniu laikotarpiu buvo suskaidytas į atskiras sritis (rišliąją kalbą, skaitymą, rašymą, gramatiką ir kt.), persunktas sovietine ideologija, griežtai reglamentuotas, pasižymėjo akademiškumu. Tokį ugdymą kritikavo kai kurie Lietuvos kalbininkai, rašytojai, pedagogai. Dar sovietiniais metais daktarė Meilė Lukšienė mokyklos ideologizavimui priešpriešino nacionalinės kultūros svarbą ugdant jaunąją kartą. Atkūrus Lietuvos valstybę, be kitų švietimo pertvarų darbų, buvo būtina keisti kalbos ugdymo kryptį, depolitizuoti ugdymą.

2. Daktarė M. Lukšienė, kiti švietimo pertvarų strategai sukūrė visiškai naują pradinio ugdymo

sampratą, kurios centre yra vaikas, o ne dalykas, o jų teoriniai darbai, išvalgos padėjo lietuvių kalbos programų sudarytojams sukurti naują, integruotą, pagrįstą nacionalinėmis vertybėmis kalbos ugdymo I–IV klasėse kryptį, kuri atgavus nepriklausomybę buvo įgyvendinta pirmuosiuose vadovėliuose „Šaltinėlis“ ir „Šaltinis“.

3. Literatūros ir kalbos ugdymo integravimas ne tik sudarė galimybę kalbos mokymą pasukti praktinė kryptimi, vaiko kalbai ugdytis per patyrimą, bet ir pagilino literatūros teksto supratimą, ypač sustiprino emocinį meno kūrinio pajautimą, kuris ir yra svarbiausias auginant jaunąjį skaitytoją, formuojantis vaiko asmenybei.

4. Toliau vykstant švietimo kaitai, vis labiau parbrėžiamas ugdymo proceso diferencijavimas ir individualizavimas – šie ugdymo bruožai, ne kartą anksčiau aptarti psichologų ir pedagogų, M. Lukšienės akcentuoti Tautinės mokyklos koncepcijoje, tampa esminiai toliau tobulinant lietuvių kalbos ugdymą pradinėse klasėse.

Literatūra

1. Bitinas B. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
2. Bruzgelevičienė R. *Lietuvos švietimo kūrimas. 1988–1997*: monografija. Vilnius: Sapnų sala, 2008.
3. Budzinskis J., Naujokaitis P. *Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse klasėse*. I dalis. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1960.
4. Jackūnas Ž. Ugdymo integracijos metmenys. In: *Lietuvos švietimo reformos gairės*. Vilnius: Valsitybinis leidybos centras, 1993, p. 86–101.
5. Jackūnas Ž. Ugdymo turinio integracija reformuotoje mokykloje. In: *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas*. III tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1996, p. 9–11.
6. Jackūnas Ž. *Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988–2005)*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
7. *Kaip keisti mokymo praktiką: ugdymo turinio diferencijavimas atsižvelgiant į moksleivių įvairovę*. Vilnius: Žara, 2006.
8. Karčiauskienė M., Marcelionienė E. Kodėl renkames kompleksinį mokymą? In: *Tautinė mokykla: Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija*. Vilnius: Žiniija, 1989, p. 43–49.
9. Kiliuvienė D. *Integruotais ugdymais*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.
10. Kniūkšta P. *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

11. Laužikas J. *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1993.
12. Laužikas J. *Rinktiniai raštai*. T. 1. Kaunas: Šviesa, 1993.
13. *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*. Vilnius: Leidybos centras, 1997.
14. Lietuvos švietimo koncepcija. In: *Lietuvos švietimo reformos gairės*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 323–366.
15. Lukšienė M. Pedagogika ir kultūra. In: *Lietuvos švietimo reformos gairės*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 25–42.
16. Lukšienė M. *Jungtys*. Vilnius: Alma littera, 2000.
17. Marcelionienė E., Plentaitė V. *Naujas šaltinis*. II klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2009.
18. Marcelionienė E., Plentaitė V. *Naujas šaltinis*. IV klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2011.
19. Marcelionienė E., Plentaitė V. *Šaltinis*. III klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2007.
20. Marcelionienė E. *Šaltinėlis*. I klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 1992 (antrasis leidimas 1997).
21. Martinaitis M. *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir Vilties knyga. 1988–1991*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992.
22. Martinaitis M. Vieningoji kalbos ugdymo programa. In: *Universaliosios ugdymo programos*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
23. Martynaitis J. *Skaitymo mokymas*. Kaunas: Šviesa, 1983.
24. Plentaitė V. Lietuvių kalbos mokymas. In: *Lietuvos švietimo reformos gairės*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 199–207.
25. Plentaitė V., Marcelionienė E. Integruotos literatūrinio ir kalbinio ugdymo programos ir pradinės mokyklos mokytojų rengimas dirbti pagal jas. In: *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*. III dalis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 92–98.
26. Plentaitė V., Marcelionienė E. *Lietuvių kalba pradžios mokykloje. Sisteminame, planuojame, siūlome*. Kaunas: Šviesa, 1997.
27. Plentaitė V., Marcelionienė E. *Naujas šaltinis*. III klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2010.
28. Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinėlis*. II klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2003.
29. Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinis*. IV klasės mokytojo knyga. Kaunas: Šviesa, 2008.
30. *Pradinio mokyto patirtis Lietuvoje. 1918–1940*. Sudarė Magdalena Karčiauskienė. Kaunas: Šviesa, 1990.
31. *Pradinės mokyklos programos*. Kaunas: Šviesa, 1992.
32. *Pradžios mokyklos programų projektai*. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1990.
33. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
34. Šliogeris A. *Daiktas ir menas*. Vilnius: Mintis, 1988.
35. *Tautinė mokykla*. Mokyklų tipų koncepcijų projektai. I d. Kaunas: Šviesa, 1989.
36. *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. Kaunas: Šviesa, 1987.
37. БОЛОТНОВА Н. *Филологический анализ текста*. Москва: Флинта, 2007.
38. ВЫГОТСКИЙ А. С. *Психология*. Москва: Апрель Пресс, 2000.

Summary

Elena Marcelionienė

THE CHANGES IN THE CONTENT AND OPPORTUNITIES OF LITERARY EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL AFTER THE REESTABLISHMENT OF LITHUANIAN INDEPENDENCE

The education reform carried out after Lithuania regained independence in 1990 has been extensively reported on and evaluated in a number of publications. This type of research is important not only in order to understand the history of Lithuanian education, but also to be able to formulate a perspective of education for future generations. Furthermore, having a thorough understanding of the education reform is also crucial for specialists in charge of the change of today's education, authors of alternative textbooks and teachers. The present article deals with a narrow yet fundamental field, i.e. literary education and its change in primary education after the education reform. The theoretical works and documents on aspects of cultural and educational policy written by Dr. M. Lukšienė and other authors of the education reform have influenced the new type of literary education in primary education. The results of a comparative analysis of former and integrated curricula and the contents of the first integrated textbooks as well as aspects such as the depoliticization of education, integration of literary and language education, new criteria for choosing

literary works and their analysis have been integrated into the scope of the article.

The changes in the school of independent Lithuania started with primary education. This may be the reason why Dr. Meilė Lukšienė, one of the authors of the education reform, focused on the implementation of the curriculum of primary education. She guided the authors of the integrated programme of the Lithuanian language (1992) and reviewed and evaluated the textbooks of the Lithuanian language written in the framework of this programme (1992–1996).

Throughout the Soviet occupation, the teaching of Lithuanian in primary education was subdivided into segments such as coherent speech, reading, writing, grammar etc. The teaching of Lithuanian was also imbued with Soviet ideology, clearly delineated and academic. The introduction of a new segment into the curriculum of Lithuanian as the first language, i.e. 'Coherent speech' was supposed to act as a link between the different parts of the curriculum. It is hard to say whether the aims stipulated in the curriculum were actually achieved in the educational process; however, they were clearly not present in the teaching materials used back then: different textbooks of the different parts of the curriculum were written by different authors who were only interested in serving the purposes of their segments of the curriculum. 'Coherent speech' was ultimately to take form of an exercise book.

This type of teaching and learning was criticised by some Lithuanian linguists, writers and pedagogues. Dr. Meilė Lukšienė underscored the importance of the national culture in educating the young generation in the Soviet period. After regaining independence it was crucial to change and depoliticize language education. A new concept of education was introduced by Dr. Meilė Lukšienė and her colleagues. The concept focuses on the

child and not on the subject matter. Their input and insights have helped to create new tendencies of language education. The article focuses on the results of a comparative analysis of integrated and former curricula of the Lithuanian language. Furthermore, the fundamental differences between the goals stipulated in the former and integrated curricula are highlighted. The new curriculum consists of the following central points: 1. integration of literary and language education, 2. prioritizing folklore, ethnography, national literature as part of the national culture, 3. the artistic quality of literary works, 4. differentiated education of the learner's feelings, creativity and thinking capacity.

The new tendencies were implemented in the integrated textbooks *Šaltinėlis* and *Šaltinis* (written by Elena Marcelionienė and Vida Plentaitė). The textbooks have a clear system consisting of two planes: first, a framework encompassing introduction to reading, literary and basic cultural skills was set up. Secondly, guidelines for language education based on the different stages of the child's development were introduced. The integration of the two planes has made the teaching of Lithuanian more practical: in this way, the child's speech and language are developed through experience and the comprehension of texts becomes more complete and emotional, which is very important in the child's education.

The ongoing education reform focuses on the differentiation and individualization of education. These two features of education, extensively described by Dr. Lukšienė in her concept of national education, are essential in improving the curriculum of Lithuanian in primary education.

Keywords: Education reform, goals of language education, contents of literary education, internal integration, integration literary and language education, literary material, system of a textbook.

Įteikta 2013 m. gegužės mėn.